
6. poglavje

DOPRINOS ŽENA RURALNOM RAZVOJU

Nejednak pristup žena obrazovanju, formalnoj zaposlenosti, odlučivanju i društvenom ugledu može biti uzrok njihovoj ranjivosti i društvenom isključenju, posebice u ruralnim područjima. U ovoj se knjizi pokazuje kako su žene u tim područjima osobito izložene mnogim oblicima nejednakosti jer postoje izrazite rodne razlike u pristupu mogućnostima, resursima i sudjelovanju. U ovom poglavlju istražuju se implikacije ženske ranjivosti i društvene isključenosti na ruralni razvoj. Feminističke teoretičarke i zagovornice ženskih prava dokumentirale su kako doprinos žena razvoju ruralnih područja trpi zbog njihova ograničenog pristupa zemlji, zajmovima, obrazovanju i učenju, znanju i mogućnostima odlučivanja (Alston 1995.a; Sachs, 1996.; Shortall, 1999.; Whatmore, 1991.). Nadalje, autori se pozivaju i na mušku hegemoniju u ruralnom društvu i prevlast ruralnih ideologija koje naglašavaju ulogu žene u domu i obitelji (Little i Austin, 1996.). Stoga je neizbježno da sveprisutna muška hegemonija u ruralnim zajednicama mora dosljedno oblikovati život žena kao determinanta njihova društvenog položaja (Poiner, 1990.) i žene i njihov rad činiti nevidljivim, podcijenjenim i nepriznatim (Alston, 1995.b; Sachs, 1983.; Whatmore, 1994.; Williams, J., 1992.). Dakle, zbog tradicionalnih i konzervativnih običaja i stajališta o rodu, sudjelovanje žena u javnoj sferi vrlo je problematično. Ne samo što žene to internaliziraju i tako ograničavaju svoje sudjelovanje u javnom životu, nego je vjerojatno i da će ih i žene i muškarci osuđivati i kritizirati zbog kršenja prihvaćenih kodeksa ponašanja u ruralnoj zajednici (Hughes, 1997.b). Tvrdi se također kako mnoge ruralne žene osjećaju da je feminizam za njih nevažan ili iskreno priznaju da bi feministički program štetio njihovu položaju u ruralnoj zajednici (Teather, 1998., 212). Dakle, budući da pokoravanje prevladavajućoj muškoj hegemoniji oduzima ženama svaku moć u javnosti, one strahuju od gubitka moći i u privatnoj sferi, što smatraju itekako realnom mogućnošću u kontekstu feminizma (Alston, 1995.a; Teather i Franklin, 1994.). Sve u svemu, istraživanja o po-

ložaju žena u inicijativama ruralnog razvoja usmjerila su se na kulturne i tradicionalne čimbenike, a ne na biološke razlike između muškaraca i žena da bi objasnila razlike u razini njihova sudjelovanja (Clark, 1997.; Little i Austin, 1996.). Na primjer, Claridge (1998., 185) pokazuje da se ograničenja i zapreke s kojima se žene suočavaju i koje im ograničavaju sudjelovanje, osobito u donošenju odluka i vodstvu, mogu razvrstati u tri kategorije: socijalizacijske, situacijske i strukturne. Socijalizacijska ograničenja obuhvaćaju sam socijalizacijski proces, spolne stereotipe, samopouzdanje, podcjenjivanje uloge žena i razne rodne stilove djelovanja. Situacijska ograničenja ponajprije se odnose na okolnosti u kojima žene djeluju – na primjer, obiteljske obveze i ograničeno raspolaganje svojim vremenom, a strukturna proistječu iz organizacijske strukture, koja izvire iz socijalizacije. Slično tome, Pini (2002.) u svojoj studiji zaključuje da pet glavnih činitelja ograničavaju žensku uključenost u agropolitiku: nedostatak podrške; vođenje, vrijeme i mjesto sastanaka; maskulinistička kultura organizacije; mnogobrojne ženske obaveze i nedostatak zanimanja. Grace (1997.) u radu o zaprekama za sudjelovanje žena uočava strukturne i kulturne zapreke, kao što su hijerarhijska priroda organizacija, nezgodno doba dana za sastanke i nepružanje skrbi djeci, kultura “starih prijatelja” i seksualno zlostavljanje. Neki su teoretičari pokazali kako su iz ruralnih zajednica protjerane žene koje idu “protiv struje” ili dovode u pitanje norme (Middleton, 1986.). Dakako, ženama koje se ne žele prilagoditi hegemonijskim poimanjima ruralne ženstvenosti zbog brojnih ideoloških, sociokulturnih, situacijskih i strukturnih ograničenja zacijelo je teško izraziti se u ruralnim prostorima.

Jednostavno rečeno, doprinos žena ruralnom razvoju često je otežan zbog toga što ne raspoložu kapitalom (posebice ekonomskim, ali i društvenim i simboličkim),⁷⁵ a otežavaju ga i prevladavajuće ruralne ideologije koje ne samo što određuju uloge i položaj žena nego i predstavljaju zapreke za one koje žele potpuno sudjelovati u javnoj sferi. S druge strane, često se previđa da je opći razvoj ruralnih područja bitan za opstanak i održivost zemlje, jer su ona temelj njezinih ekonomskih i društvenih uvjeta. Hrvatska se sada suočava s teškom zadaćom revitalizacije, rekonstrukcije i rekompozicije (diverzifikacije) svojih ruralnih zajednica i područja (Štambuk, Rogić i Mišetić, 2002., 380). Opseg te zadaće ovisi o regiji i o heterogenosti sela, njegovim društvenim i ekonomskim strukturama, lokalnoj kulturi i različitim reakcijama na tranziciju i globa-

lizaciju (Seferagić, 2002.). U svakom slučaju to je golem pothvat jer ruralna područja u Hrvatskoj obuhvaćaju 91,6 posto teritorija, a ruralnih je naselja 6001, prema kriterijima OECD-a⁷⁶ (CEEC Agri Policy, 2006.).⁷⁷ Neke novije studije usredotočile su se na revitalizaciju, ili obnovu ruralnih sela (ili na razloge njihova nestajanja ili propadanja), (Kušen, 2003.), na kvalitetu života u ruralnim područjima u Hrvatskoj (Štambuk i Rogić, 2001.; Štambuk i sur., 2002.). Među preporukama su i sljedeće: pospješiti društveni i ekonomski razvoj (Karaman-Aksentijević, Denona i Grčić, 2000.), potencijal prirodnih i lokalnih resursa (Lay, 2002.; Cavrak, 2003.), razvoj tradicionalnog naslijeđa i seoskog turizma (Kušen, 1998.; Magaš i Smolčić-Jurdana, 1998.) i ruralnu diverzifikaciju (Njegac i Toskić, 1998.). No, rijetki su posvetili posebnu pozornost ulozi žena u razvoju ruralnih područja (iako iznimke postoje: vidi Žutinić, 2003.a; Ilak Peršurić, 2003.) ili njihovim priložima podizanju kvalitete ruralnog života i važnosti tih odgovornosti za opći ruralni razvoj. Kao reakcija na taj manjak ovo je poglavlje preliminarni pokušaj istraživanja jednakih mogućnosti (uključenosti žena u sfere zapošljavanja, poduzetništva, obrazovanja, učenja, pomirenje profesionalnog i obiteljskog života) u jednom hrvatskom ruralnom području.

Povijesna pozadina ruralnih populacija u Hrvatskoj

Nakon Drugoga svjetskog rata Hrvatska je doživjela brze ekonomske promjene kojima se transformirala iz seljačkog društva u industrijsko. Planirao se razvoj industrije, osobito teške industrije, u skladu sa socijalističkim težnjama, da bi se riješilo pitanje "prevelike" ruralne populacije (76 posto 1953. u usporedbi sa 46 posto 1991. ili 47,6 posto 2001.).⁷⁸ Dakle, poljoprivredno stanovništvo u proteklih nekoliko desetljeća znatno smanjilo. Godine 1971. broj poljoprivrednog stanovništva iznosio je 1,211.999 (27,38 posto ukupnog stanovništva; 1981. bio je 667.696; 1991. bio je 409.647, a 2001. taj je broj pao na 246.089 (5,5 posto ukupnog stanovništva) (DZS, Statistički ljetopis, 2005., 101). Istraživanja su pokazala da je taj ruralni "egzodus" pogodio 90 posto hrvatskih sela i tumačen je

76 Taj kriterij temelji se na gustoći naseljenosti koja prelazi prag od 150 stanovnika/km². Vidi Country Report (2006., 55).

77 Prema mjerilima EU-a, površina ruralnih područja iznosi 84,6 posto, a naselja je 5318 (CEEC Agri Policy, 2006.).

78 Posljednja brojka zasniva se na proračunu na temelju popisa stanovništva 2001. i OECD-ovoj definiciji koja ruralno područje određuje prema gustoći naseljenosti (v. Country Report, 2006., 55).

kao demografski “kolaps” poljoprivrednog stanovništva, s nepopravljivim posljedicama za ruralna područja i poljoprivredu (Nejašmić, 1991.). U početnim masovnim migracijama sa sela u grad najviše su sudjelovali muškarci, a žene bi ostajale raditi na imanju (Rihtman-Auguštin, 1985., 41). Prema Štambuk (2003.), osim stigme “društveno-političkog neprijatelja”, ako bi se protivili tom nametnutom političkom i ekonomskom okviru, ruralno se stanovništvo stereotipiziralo kao zaostalo i provincijalno. Bilo je na dnu društvene ljestvice, izloženo krajnje nepovoljnim uvjetima za koje je bilo posve nespremno. Uz jake deagrarizacijske pritiske koje je nametala država, ruralna područja postajala su nevažna i nerazvijena, a njihove se stanovnike degradiralo i obezvređivalo. Na žalost, stigmatizacija ruralnih prostora traje i sada; u popularnim diskursima ruralni prostor i dalje se kontekstualizira kao “besperspektivan” i “siromašan”⁷⁹ u usporedbi s urbanim prostorima koji su navodno “perspektivni” i “povlašteni”. Nesporno je da su, kao posljedica tranzicije i rata, ruralna područja dodatno izgubila na važnosti. Drugim riječima, u novije vrijeme postala su “zone isključenja” kao posljedica depopulacije⁸⁰ (osobito mladog i obrazovanog stanovništva), starenja stanovništva⁸¹ i općeg ekonomskog propadanja (Brkić i Žutić, 2001.; Štambuk i sur., 2002.; Petak, 2002.; Pejnović, 2004.). Jasno je da su ruralne žene doživjele te promjene na makro– i mikrorazini drukčije nego muškarci i da su one na njih utjecale drugačije jer ekonomski i politički procesi nisu rodno neutralni (Gal i Kligman, 2000.). Vrlo je vjerojatno da su ruralne žene ponijele najveći teret te razorne društvene i ekonomske situacije i da su posta-

79 To se upadljivo razlikuje od popularnih diskursa o ruralnome (npr. u Ujedinjenom Kraljevstvu) koji se temelje na predodžbi sela kao mjesta gdje se živi sretnim, zdravim životom bez stresa i gdje ljudi uživaju u blagodatima bezbrižnosti, daleko od urbane groznice (v. Matthews, Taylor, Sherwood, Tucker i Limb, 2000.). Drugi autori naznačuju da ruralna idila ima i estetske i moralne komponente, tako da ljudi mogu uživati u nevinoj i skladnoj egzistenciji daleko od moralne iskvarenosti gradskog života (Share, 1995.).

80 Prema Pokosu (2002.) 85 posto svih ruralnih sela u Hrvatskoj pretrpjelo je depopulaciju između 1953. i 2001., a 45 posto tih sela izgubilo je više od 50 posto stanovništva.

81 Indeks dobi (analitički pokazatelj dobne strukture izražen kao odnos između mladog i starog stanovništva) za ruralne populacije u posljednjem desetljeću porastao je sa 0,79 na 0,96. Smatra se da je populacija stara ako je indeks veći od 0,40, što dodatno utječe na sposobnost zajednice da se reproducira i na njezinu opću održivost. Štoviše, u ukupnom stanovništvu ruralnih područja mnogo je manji udio žena u reproduktivnoj dobi (između 18 i 49 godina) u usporedbi s urbanim područjima u Hrvatskoj.

le osobito “ranjiva” društvena skupina zbog niske razine kapitala (ekonomskog, kulturnog, društvenog i simboličkog) i obiteljskih obveza (Leinert-Novosel, 1999., 2000.; Tomić-Koludrović i Kunac, 1999., 2000.). Očigledno, to se rodno zaostajanje nastavlja. Analiza obrazovne strukture pokazuje određen broj negativnih procesa koji obilježavaju stanje u ruralnim područjima Hrvatske. Na temelju statističkih podataka iz popisa stanovništva 2001.,⁸² u tim područjima djevojčice češće (29,9 posto) upišu i ne završe osnovnu školu, u usporedbi s dječacima (18,6 posto), a djevojke manje uspješno završavaju srednju školu (samo 31,1 posto) u usporedbi s gotovo polovinom muškog ruralnog stanovništva (48,5 posto). Nadalje, više ruralnih žena (55.168 ili 6,6 posto) nikada nisu pohađale školu, u usporedbi s ruralnim muškarcima (1,9 posto). Premda je osnovno obrazovanje obvezatno, djeca u ruralnim područjima nedvojbeno imaju više problema u pristupu školama i kvaliteta obrazovanja niža je nego u urbanim područjima (Ilak Peršurić, prema Ilak Peršurić i Žutinić, 2008.). Znakovito je što je rizik siromaštva i društvenog isključenja osobito velik kada se niska razina obrazovanja kombinira s nezaposlenošću. Nema dvojbe da su Hrvatska i njezino ruralno stanovništvo u svojoj povijesti pretrpjeli mnoge promjene koje su stvorile nove mogućnosti, ali i prouzročile nazadovanje koje je povećalo ranjivost onih koji se ne uspijevaju prilagoditi.⁸³

Ranjivost i društvena isključenost ruralnih i seoskih žena u ruralnim područjima Hrvatske te posljedice toga na ruralni razvoj od posebnog su interesa u ovom poglavlju. Da ponovim, u ovom preliminarnom ispitivanju pokušava se pokazati koliko žene pridonose ruralnom razvoju tako što se određuju i objašnjavaju njihove mnogostruke uloge u selima, njihovo sudjelovanje u donošenju odluka na javnoj razini i zapreke/ograničenja s kojima se suočavaju u svojim zajednicama. Nadalje, namjera mi je istražiti jesu li ruralne žene neiskorišten resurs ruralnih prostora koji se može upotrebljavati, razvijati i uključiti u formalnu ekonomiju.

82 Te brojke izračunala je Đ. Žutinić (2003.b) jer se u posljednjem popisu stanovništva nije razlikovalo urbana i ruralna naselja.

83 Među tim promjenama su: restrukturiranje tržišta radne snage kao reakcija na brze ekonomske promjene i globalizaciju, brz rast društva utemeljenog na znanju te informacijskih i komunikacijskih tehnologija (ICT), populacija koja stari i veći udio osoba nesposobnih za samostalan život i daljnje promjene u strukturi kućanstava (Bejaković i Kaliterna Lipovčan, 2007.).

Uloga žena u ruralnim prostorima

Ruralne žene nisu homogena skupina; imaju različite uloge i zanimanja, različite stope zaposlenosti, aktivnosti u zajednici, različite interese i potrebe, ovisno o svojoj dobnoj skupini te sastavu i veličini obitelji. Ipak, svim je ruralnim i seoskim ženama u ovoj studiji nešto zajedničko: sve imaju više uloga i često odrađuju “najdulji” radni dan, jer imaju glavnu ulogu u strategijama opstanka i u ekonomiji ruralnih kućanstava. Kao što je u prethodnim poglavljima rečeno, znatno više vremena nego muškarci obavljaju neplaćene kućanske poslove; ispunjavaju većinu obiteljskih dužnosti, uključujući skrb za djecu i druge “nevidljive” poslove koji su središnji dio rada u kući.⁸⁴ Ta društvena reprodukcija odvija se uglavnom u domu i obuhvaća sav rad koji je potreban kako bi se osiguralo zdravlje i dobrobit obitelji. Dakle, osim što se tim radom obitelj fizički održava, njime se podupire i emocionalno i psihološko blagostanje pojedinaca i obitelji u cjelini, a to se reproducira i na razini zajednice. Ženski kućanski rad pridonosi i ekonomskom blagostanju obitelji jer su žene u kući štedljive, što je u tim zajednicama dio “bivanja ženom” i činjenja “uzorne ženstvenosti”. No, uvriježene definicije “rada” idu na štetu žena jer je rad u kući neplaćen i ne priznaje se kao “pravi” rad. Budući da je nevidljiv, taj rad obezvređuju i uzimaju zdravo za gotovo članovi kućanstva i širi krugovi, što nužno pojačava društvenu isključenost žena. Drugo, mnoge od tih žena rade u neformalnoj ekonomiji (ručni rad, prodavanje na tržnici, čišćenje, priprema hrane za svadbe, blagdane itd.) kako bi spojile kraj s krajem, što im omogućuje da svoj dan strukturiraju u skladu s potrebama obitelji. Budući da su njihove plaćene ekonomske aktivnosti uglavnom u neformalnom sektoru, taj rad često je loše plaćen, privremen i povremen, s manje ekonomske i simboličke moći. Jedno od najvažnijih pitanja koja su se pojavila tijekom provedbe ovog istraživanja bilo je: zašto žene donose odluku da obavljaju neplaćeni kućanski rad i plaćeni neformalni rad koji ne pruža nikakvu socijalnu zaštitu, profesionalni status, prava ni beneficije? Zašto donose takve životne odluke na štetu osobnog i profesionalnog razvoja, odluke koje zapravo povećavaju njihovu ranjivost i društvenu isključenost? Rad koji obavljaju većinom je sezonski, u kući, nerizičan, štedljiv i fleksibilan da bi uspjele zadovoljiti potrebe drugih članova obitelji. Žene su mi objašnjavale da takvom radu daju prednost jer tako mogu

84 Kao što je spomenuto u 5. poglavlju, u “nevidljive” poslove ulaze: emocionalni rad, njegovanje, rad na održavanju srodničkih mreža, rad u vodenju kućanstva i rad na poboljšavanju statusa.

uskладiti brigu za djecu i kućanske poslove s plaćenim “neformalnim” radom, što je pak u skladu s predodžbama o tome kako biti “dobra” žena i majka (“činiti ženstvenost”) u tim ruralnim zajednicama. Nije nikakvo čudo što je samo četvrtina žena u uzorku formalno zaposlena, a rezultati istraživanja pokazuju da se taj mali udio u radnoj snazi može pripisati njihovu tradicionalnom odgoju i gledištima, razini obrazovanja, ograničenim mogućnostima za plaćeni rad i oskudnim resursima za skrb o djeci.⁸⁵

Sudjelovanje žena u donošenju odluka

Žene u Hrvatskoj dugo su bile podzastupljene u javnom i političkom životu (Leinert-Novosel, 2011.).⁸⁶ Žene u ovoj studiji redovito su u većoj ili manjoj mjeri isključene iz “dominantno muških” formalnih mrežnih skupina (npr. iz sporta, poljoprivrednih zadruga i političkih stranaka),⁸⁷ a čak dvije trećine žena u uzorku nisu članice nijedne organizacije ni kluba. Katolička crkva i kulturno-umjetnička društva (KUD-ovi) u tim područjima pružaju mogućnosti za stjecanje društvenog kapitala, a u nekim slučajevima i za odlučivanje u javnoj sferi. Odlazak u crkvu jedna je od malobrojnih javnih/društvenih aktivnosti koje postoje a prikladne su za žene. Budući da je “biti religiozan” u javnoj sferi kao što je crkva društveno propisano, i da žene time dobivaju legitimno mjesto na koje mogu ići, tako se potvrđuje i njihov osjećaj pripadnosti zajednici. Stoga ne iznenađuje što su žene većina među onima koji redovito odlaze u crkvu.⁸⁸ U skladu s tim dobro su zastupljene (gotovo jednako) u mjesnim crkvenim vijećima, ali uglavnom su odgovorne za mnoge nesakralne aspekte vjerskih aktivnosti (pripremu hrane, čišćenje crkve, ukra-

85 Dječji vrtići u toj regiji nikad nisu bili dio seoske infrastrukture, iako su sela u kojima sam uglavnom obavljala terenski rad prilično velika (1000-5000 stanovnika). Najbliži je vrtić tridesetak kilometara udaljen.

86 Podaci pokazuju da je udio žena u Saboru 25,5 posto (prosinac 2010.), ali samo petinu (20 posto) trenutanih ministara čine žene (u siječnju 2008.) (DZS, 2011., 57, 59). Na županijskoj razini, broj žena izabranih na lokalnim izborima 2009. još je manji. Posebno, Vukovarsko-srijemska županija ima jednu od najnižih distribucija u usporedbi s drugim županijama. Na primjer, među članove općinskih skupština izabrano je samo 14,6 posto žena (DZS, 2011., 60), a samo 25 posto izabranih članova gradskih vijeća i gradskih četvrti su žene (DZS, 2011., 61). Na kraju, žene čine 9,5 posto članova općinskih vijeća (DZS, 2011., 62) u toj županiji.

87 Samo tri žene bile su članice političke stranke (HSS, SDP, HDZ).

88 Većina kongregacije, naime žene, sjedi u prizemlju, a muškarci sjede na galeriji (npr. u župnoj crkvi u Gunji).

šavanje itd.). Očito, na taj način “popunjavaju praznine”, jer su te aktivnosti proširenje njihovih “kućnih” uloga te su stoga komplementarne sustavu u kojem crkvenu hijerarhiju čine muškarci, kao što muškarci obavljaju i službeno propisane obrede. Dobrovoljni rad može za žene biti prilika, ali i način izrabljivanja njihovih tradicionalnih uloga (Alston, 1995.a). Životom društva i zajednice u selima općenito dominiraju dobrovoljne aktivnosti koje poduzimaju žene i bilo koji dobrovoljni rad koji treba obaviti obično rade žene. Kulturno-umjetnička društva su važne udruge jer čuvaju tradicionalno naslijeđe ruralnih krajeva i revitaliziraju suvremeni život. Petina žena u ovoj studiji učlanjena je u KUD-ove, koji organiziraju razne aktivnosti, poput folklorne glazbe, plesa, pjevanja i ručnog rada. Obično se učlane kao djevojčice i ostanu članice cijeli život, ali rijetko se pridruže KUD-u kao udane/obudovjele žene, jer bi to potaknulo ogovaranja u zajednici. Jedna mi je žena objasnila kako je razmišljala o tome da se učlani kad joj je umro muž, ali bojala se što će ljudi misliti i reći. Rekla je da bi bilo posve drukčije da se učlanila dok je on bio živ. Očito, nije željela da se pomisli kako traži novog partnera. U tim skupinama žene često obavljaju manualne poslove nužne za koordinaciju događaja u tim mrežama, ulazak u koje zajednica potiče, ali žene obično (uz rijetke iznimke)⁸⁹ nisu zastupljene u procesima odlučivanja niti imaju pristup beneficijama koje se ondje akumuliraju. Budući da u tim područjima ne postoje ženske udruge,⁹⁰ interesi žena nisu dobro zastupljeni i njihova općenito niska razina sudjelovanja u odlučivanju na lokalnoj razini nužno vodi pristranosti u programima i politici razvoja ruralnih područja u Hrvatskoj.

Zapreke jednakim mogućnostima

Ruralne žene suočene su s nizom zapreka koje ih sprečavaju da se potpunije angažiraju u svojoj zajednici. Istraživanje je naznačilo: a) da ne postoji gotovo nikakva

89 Jedna od žena koje su sudjelovale u istraživanju bila je koordinatorica sekcije KUD-a, a druga je bila odgovorna za koordinaciju aktivnosti u prošlosti.

90 U Hrvatskoj je aktivno pedesetak ženskih NGO-a koji čine Žensku mrežu Hrvatske. Ona ujedinjuje organizacije, skupine i inicijative koje prepoznaju diskriminaciju žena, koje su često ekonomski i politički marginalizirane. Usto, postoje organizacije koje promiču poslovni život i samozapošljavanje u ruralnim područjima (npr. *Lobi* se bavi razvojem i organizacijom lokalne zajednice). Nijedan od tih servisa ili oblika potpore nije dostupan ženama u Vukovarsko-srijemskoj županiji, osim jednog koji je smješten u Vukovaru – dva sata vožnje od svakog od sela u kojima sam provodila terensko istraživanje.

ravnoteža u rodnoj podjeli kućanskog rada – to je isključivo ženski rad;⁹¹ b) potpun nedostatak kvalitetnih usluga skrbi u tim selima (skrb o djeci,⁹² starijim osobama); c) očitu nekvalitetu potpornih servisa (za samozapošljavanje, poduzetništvo); d) nepostojanje pouzdane prometne mreže⁹³ s prihvatljivim cijenama prijevoza i e) da gotovo ne postoje aktivnosti slobodnog vremena i zabava, kao ni pristup internetu. Svi ti čimbenici igraju važnu ulogu u održavanju ruralnih zajednica. Posebno su žene u nepovoljnom položaju jer često moraju obavljati kućanski rad (kućne poslove, skrb za djecu i starije), i “krpati” kućni budžet, što im često ne ostavlja vremena za sve drugo (npr. ako žele pokrenuti vlastiti posao, putovati, baviti se aktivnostima u slobodno vrijeme ili pristupati informacijama na internetu).

Budući da ruralne žene imaju vrlo ograničene mogućnosti za pomirenje obiteljskih i radnih obveza jer nema servisa za skrb i potporu (i poslova u formalnoj ekonomiji), često odlučuju staviti obitelj na prvo mjesto. Udati se i biti majka/kućanica smatra se glavnim obilježjem ženskog identiteta; obrazovanje i karijera manje su važni za društveni identitet žena. To se jasno vidi iz podataka o njihovu obrazovanju i zaposlenosti. Kao što je u prethodnim poglavljima rečeno, ženski je kulturni kapital u ruralnim područjima ograničen, a to im smanjuje izgleda da će pronaći posao. Samo deset žena (15 posto) u uzorku ima višu stručnu spremu, a samo malo više od dvije petine (28) srednju školu. Ostale su završile po nekoliko razreda osnovne škole. Nadalje, osim ako imaju pristup internetu, ženama nisu dostupne informacije koji bi im mogle biti korisne (npr. o financiranju stručnog obrazovanja za alternativno zapošljavanje i samozapošljavanje koje nudi Hrvatski zavod za zapošljavanje). U svakom slučaju programi obrazovanja odraslih u ruralnim područjima nisu dovoljno razvijeni i žene imaju manje prilika za dodatne tečajeve i napredne studije za nezaposlene. Uz ograničen

91 Muškarci u pravilu ne obavljaju taj rad. Premda je vjerojatnije da će muškarci “pomoći”, a ne dijeliti te dužnosti i odgovornosti, posebno ako su odrasli s majkom, sada žive u nuklearnim obiteljima i rade u drugom gradu ili u inozemstvu.

92 Analiza dostupnosti usluga skrbi o djeci diljem Hrvatske pokazala je da trenutačna organizacija tog sustava ne potiče žensku zapošljivost i ne uspijeva svim roditeljima osigurati jednak pristup servisima za skrb o djeci (Dobrotić, Matković i Baran, 2010.).

93 To uvelike smanjuje žensku mobilnost jer većina žena (80 posto) u uzorku nema vozačku dozvolu. S druge strane, nije neobično da žene bez obzira na dob voze bicikl iako to može biti vrlo opasno na glavnim ulicama tih sela, jer su relativno uske, i njima se često voze traktori, kamioni i tegljači.

pristup ekonomskom kapitalu/financiranju, manje iskustvo i slabiji doticaj s mrežama za potporu, žene dodatno kočje vladajuće društvene norme i marginaliziraju ih dominantne vrijednosti ruralne kulture. Na primjer, dvije žene u četrdesetima pokušale su voditi vlastitu tvrtku za pečenje kolača, ali nisu mogle izdržati ogovaranja i kritike koje je takvo kršenje pravila pobudilo u zajednici. Na kraju su odustale od posla jer je ta poduzetnička aktivnost počela ugrožavati ugled njihovih muževa u zajednici. Drugim riječima, sramotile su ih i diskreditirale jer su zbog novih radnih obaveza svojih supruga morali biti prisutniji kod kuće. To je bilo društveno neprihvatljivo i riskantno ponašanje jer nisu imale financijsku ni emocionalnu potporu iako su se bavile tipično "ženskim poslom" – pečenjem kolača.

Ruralne žene – neiskorišten resurs?

Slabosti društveno-ekonomskog konteksta, administracije i ljudskog potencijala u ruralnim područjima, opisane na početku ovog poglavlja, ostavljaju dojam da je stanje u ruralnim krajevima tmurno i beznadno. No, istraživači u drugim zemljama otkrili su da žene imaju važnu ulogu u ruralnom razvoju jer mogu pronalaziti alternativna rješenja i mobilizirati različite resurse (Bock, 2003.; Hoff, 1992.) da bi održavale i obnavljale svoje ruralne zajednice. Istraživanja među ruralnim ženama u Hrvatskoj pokazala su da se one uglavnom usredotočuju na socijalne potrebe (Žutinić, 1994.), što bi bilo vrlo korisno za ruralni razvoj. Nema dvojbe da ruralne žene znatno pridonose zdravlju i blagostanju svojih obitelji i šire zajednice. Rezultati istraživanja za ovu studiju pokazuju da su te žene fleksibilne, snalažljive te da imaju cijeli niz posebnih sklonosti i vještina koje se mogu razviti i upotrebljavati u formalnoj ekonomiji. To bi se moglo zbivati u novim sektorima koji imaju razvojni potencijal (lokalne uslužne djelatnosti, agroindustrija, turizam, rad kod kuće, usluge za slobodno vrijeme, okoliš) jer je moguća prednost žena to što su često svjesne lokalnih potreba, poznaju ih i raspolazu posebnim interpersonalnim i komunikacijskim vještinama. Nadalje, mnogi od tih sektora ekonomske aktivnosti uključuju sezonski rad i nastavak su ženskog reproduktivnog rada koji je društveno prihvatljiv rodni rad žena u tim ruralnim zajednicama. U svakom slučaju važno je razmatrati rodne potrebe, probleme, želje i težnje jer je stvaranje socijalnih i društvenih okvira koji zadovoljavaju ta očekivanja sastavni dio učinkovitoga ruralnog razvoja.

Premda ova studija ni u kojem slučaju ne prikazuje raznolikost ruralnih i seoskih žena u Hrvatskoj, ipak se iz nje može steći dobar uvid u njihova iskustva, probleme i percepcije. Nema dvojbe da ruralne i seoske žene u ovoj studiji ne samo znatno pridonose opstanku svojih obitelji nego i održivosti ruralne ekonomije. No budući da je njihov rad većinom “nevidljiv” i neplaćen, njegova se vrijednost ne priznaje. Predvidljivo, u patrijarhalnoj ruralnoj kulturi djevojčice se od malih nogu potiče na učenje vještina koje će im pomoći u pripremanju za bračni život i majčinstvo. Stoga ruralne žene u Hrvatskoj češće obilježava niža obrazovna razina, niža stopa zaposlenosti i općenito niža participacija u javnoj sferi. One međutim pronalaze alternativne načine pristupanja društvenoj potpori koja pridonosi njihovom blagostanju i ruralnim zajednicama pruža osobitu kvalitetu sigurnosti, bliskosti i otvorenosti. Da bi lakše upravljale svojim životom, održavaju bliske emocionalne odnose s rodbinom i susjedama kako bi u slučaju potrebe od njih dobile pomoć. Ta pomoć uključuje skrb o djeci, financijsku pomoć i pomoć s prijevozom koja znatno pojačava njihov osjećaj pripadnosti i emocionalnog blagostanja. Na primjer, neformalna rješenja za skrb o djeci često im ostavljaju više vremena i ublažavaju tjeskobu povezanu sa sigurnošću djece. Tako im ta društvena potpora često pruža društveni kapital koji ih štiti od životnih izazova i omogućuje da osmisle nove strategije kako bi bile manje ranjive. Ipak, prema rezultatima istraživanja za ovu studiju, sposobnosti i mogućnosti žena treba prepoznati, a ne izrabljivati ni zanemarivati da bi se ublažilo siromaštvo te potaknulo gospodarski rast i blagostanje. Ako su žene “premorene” i više se ne mogu nositi sa svim svojim obvezama (koje uključuju i odgovornost prema sebi), to će negativno utjecati na zdravlje i opstanak svih članova zajednice. Treba napomenuti također da ruralne žene u ovoj studiji moraju svoje preferencije i težnje postaviti u sociokulturni kontekst u kojemu imaju ograničene mogućnosti za razvoj. Žene koje se ne prilagode tim društvenim normama i očekivanjima izlažu se opasnosti od marginalizacije u dominantnoj ruralnoj kulturi. Iz tog razloga, javne institucije pri oblikovanju svojih politika imaju zahtjevan zadatak da život razumiju kao pojedinačno, a ne kolektivno rodno iskustvo. Štoviše, ruralna politika može povećati vidljivost onih koje su nevidljive kvantificirajući važnost raznih vrsta rada koji se obavlja u ruralnim područjima i uklanja-

jući zapreke s kojima se žene suočavaju. U svakom slučaju u ruralnim zajednicama treba jačati aktivnosti povezane s profesionalnom orijentacijom, cjeloživotnim učenjem, obrazovanjem i stjecanjem kvalifikacija te s profesionalnim razvojem. Osobito žene treba ohrabrivati i podupirati da razvojne mogućnosti iskorištavaju ravnopravno s muškarcima. Proširivanjem sposobnosti ruralnih žena može se znatno podići kvaliteta života za sve. Nema dvojbe da je to nužno za održivost ruralnog razvoja, a njegova integracija u Hrvatskoj je obveza. Puno sudjelovanje žena jamčit će opstanak društvenog tkiva ruralnih zajednica i revitalizaciju ruralnih ekonomija.